

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻՒ Գ. — ՇՐՋԱՆ ԺԲ.

ՏԱՐԻ ԺԲ. — ԱՊՐԻԼ: 30.

ԽՂՃՄՏԱՆՔ ՈՒՆԵՆԱԼԸ:

Ի՞նչ է խղճմտանք ունենալ: Այս պարզ բառը այլեւայլ կերպով կ'հասկանան, այլեւայլ կերպով կ'մեկնեն: Այս բառի իսկական գաղափարը եւ նորա բուն նշանակութիւնը այս մեր քրիստոնէական մտածողութիւնը լռօճաւորելու համար ճիշտ կ'անուշիկ:

Արդէն այն մարդուն խղճմտանք ձգնեցող կասեն, որ իւր ամենայն ձեռնարկելիք գործերուն մէջ, մինչեւ անգամ անանձին մի նշանակութիւն չունեցող գործերուն մէջ, կ'զոհարանայ, նեղը կ'մտնի, արդեօք անէ՞ թէ ոչ: Բայց այսպիսի դժուարութիւն զմնող կասկածառութիւնք աներեք գործի մէջ շատ անգամ յառաջ կուգայ միայն մարդուն մէջ վճռողական բնաւորութիւն չունենալէն, որով եւ քրիստոնէական առաքինութեան այն մարդուր եւ իսկական պատգաւ միշտ չէ կարող լինել, որ արժանի լինի բարեխղճութիւն անուշիկ ատանալու: Խղճմտանք ձգնեցող կասեն նոյնպէս այն մարդուն, որ դատաւարանէ ու պատժէ վախենալուն համար ոչ մի յանցանք իրեն թոյլ չտար գործելու: Բայց ի՞նչ անարկնութիւն կ'լինի այն, որ անհրաժեշտ վախի, որ ունի դատաւարանէն ու սխալութեան քաշելէն, գո-

յուլիսն չունի, չկայ. ուրեմն այդպիսի մի առ հարկի առաքինուլիսն կայ միայն այն ժամանակ, երբ որ եւ քանի որ սրտին մէջը դատաստանի տարվելու եւ պատիժ կրելու ահը կայ. այդպիսի առաքինուլիսնը վերջապէս մի մխիթարուլիսն եւս չէ կարող բերել մարդուս զղջացած սրտին. Իսկական առաքինուլիսնը ոչ թէ երկիւղէ է, հապա սէրէ, կամ թէ կծնի մարդուս մէջ այն զգացմունքէն, որ յառաջ կուգայ ոչ թէ վախէն, այլ սէրէն:

Ի՞նչ է խղճմտանք ունենալը. Մեր ներսի կողմը, մեր սրտի, մեր հոգւոյ հետը ու մէջ խղճմտանքի բնակիլին է, որ մեր ամէն անելիք ու չանելիք գործերուն մէջ՝ զօրաւոր կերպով կցուցանէ, կյայտնէ իւր գործունէութիւնը: Ու ի՞նչ է խիղճը, աստուածային իրաւունքը ճանաչելն է որպէս եւ Աստուծոյ օրէնքին դէմ հակառակող անիրաւութիւնը մեր մտքերի, խօսքերի ու գործերի մէջ:

Իրաւունք եւ անիրաւութիւն ճանաչելու համար նախապէս պիտի ունենայ մարդս բաւական զարգացած բարոյական զգացմունք, եթէ ոչ բարին ճանաչելը պակասաւոր եւ թերի կլինի: Որչափ որ մարդուս հոգին իւր անկտորեւահասակ տարիքէն կադպտուի կմեծանայ, այնչափ աւելի պարզ եւ հասկանալի կլինին նորոյ համար պարզ համոզմունքով թէ ինչն է ճշմարիտ ու ինչը ծուռ բանը, որն է լաւը, որը վատը, որը բարին, որը չարը. Ամենայն մարդու բնութեան մէջ կայ այն ոյժը, զօրութիւնը, որ բարին չարէն կլանաղանէ, Աստուծոյ պատկերով ասեղծուած հոգեղէն մարդուս հետը ծնած է այդ ոյժը, այդ զօրութիւնը. Խղճմտանքի ձայնը կլսուի ամենայն ազգերի մէջ, նաեւ նոցա որոնք Գրիստոսի ձայնը երբէք լսած չեն. Օրէնքի գործերը գրեւած են նոցա սրտին մէջը, կասէ Սրբազան Առաքեալն Պողոս, ովոսն զի իրենց խղճմտանքը կվկայէ. սորա հետ միասին եւ իրենց մտքերը, որ մէկ մէկու կդատապարտեն, կամ անմեղ կկացուցանեն:

Որչափ որ աւելի որոշ եւ պարզ կճանաչէ մարդս մեղ հրամայութեան ու արգելաւոր, այնչափ աւելի ազդու եւ աւելի որոշ կերպով կլսուի խղճմտանքը. նորա մէջ Այսպէս քրիստոնէից մէջ, որ իւրեանց երկնաւոր Աստուծոյ ամենամա-

քուր խրատներն եւ ուսումն ստացած են: խղճմտանքն ամենա-
 քնքուշ կերպով պիտի զգայ ամեն մի օրինադանցութիւնն ամէն
 մի օրէնքէ դուրս բան: Երբ որ մարդ խկոյն եւ նուրբ կերպով
 կզգայ բարին, կնշանակէ որ այն մարդու շիրտը արդէն բաւա-
 կան ազնուացած է: Բայց բարին միայն ճանաչելն քաւական չէ:
 մարդուն հոգիւն ոյժ ու զօրութիւնն պիտի որենենայ բարին: Իւր
 կեանքին մէջը գործ դնելով: Մարդուս սրտի մէջը գրուած ու
 տպուած Աստուծոյ օրէնքը, որ է մարդուս համոզմունքը թէ
 ինչն է ճշմարիտ, եւ ինչը սուտ, ինչն է քարի, եւ ինչը չար:
 այդ օրէնքը ամեն հոգեղէն արարածներուն համար է: որովհե-
 տեւ Աստուած նոյն համար եւս նոյն օրէնքը պատժէ: Բանը
 այդ օրէնքներուն լսել, հնազանդ լին է: ով որ այդ օրէնքին
 կլսէ, կհնազանդի: հաւատարիմ կգտնուի, այն մարդը ոչ թէ
 օտարի սկանջ կանէ, այլ իւր ազնուացած մարդկային քնոթ-
 թեան: Ուրեմն խղճմտանք ունենալն ուրիշ բան չէ: հաւատա-
 րիմ գտնուելն է իւր Աստուծոյն ետ իւր անձին: խղճմտանքա-
 ւոր մարդը ինքն իրեն հաւատարիմ է: եւ իւր սոսրը կոչմանն
 մատնիչ, դաւաճան չլինիր: Եւ զորով ազատ քաղաք չապր
 Այս առաքինութիւնը, որ անսերանալի նշան է մի ազնիւ
 հոգւոյ, ամէն մի խօսքի ամէն մի գործի մէջ յայտնի կե-
 րեւի: Մարդու միտքը Աստուած է քննողը: մարդս իւր նման
 մարդու բերնէն խօսքը կլսէ, նորա գործը կտեսնէ եւ նորա վե-
 րայ դատողութիւն կանէ, նորա խօսքին ու գործին նայելով:
 Այս պատճառով կեանքի մէջ ընդհանրապէս խղճմտանքաւոր
 կասենք այն մարդուն, որ երբեք իւր լաւ համոզմունքներուն
 հակառակ բան չանէր: Բայց նորա լաւ համոզմունքներն եւս
 կիմանանք նախ եւ առաջ նորա բերանի խօսքերէն: Ով որ խօսք
 կուտայ, ու տուած խօսքին տէրը կլինի: ով որ աշխարհիս
 ամենայն բարիքին հետ չփոխեր իւր վիզը առած պարտաւո-
 րութիւնը, ով որ իւր բերանէն հանած երգման ամենեւին
 չդրժեր, չստեր, թէ եւ մի փոքրիկ ու աննշան բանի համար
 երդուած լինի, այնպիսի մարդուն մենք խղճմտանքաւոր մարդ
 կասենք: Այնպիսի մարդը երբեք չկարողանար ինքն իւր հետ
 հաշտուել, եթէ որ մի այնպիսի բան անէ, որ իւր սրտի ու հո-
 գոյ օրէնքներուն հակառակ է: Եւ իւր սոսրի շին դժուարայն

Ահա այժմ պարզ կհասկանամ թէ ո՞ր է ուրեմն արժանի
անխղճօրէն անուերու, որ մարդուն կվայելէ այս անունը:
Թէեւ ոչ մի մահկանացու մարդ չկայ աշխարհումս, որ չհաս-
կանայ թէ ինչն է արդարը եւ ինչ անարդար, ինչն իրաւացի
եւ ինչն անիրաւ բան. այս ճանաչողութիւնը մարդուս մէջ խոր
տպաւորուած ու արմատացած է: ու երբէք մարդուս մօքէն ու
սրտէն չջնջուիր չանհետանալու նաեւ ամենավատահամբաւ չա-
րագործի սրտին մէջ եւս կմնայ: Բայց բանն այն է, որ նորա
միւս զգայական կիրքերի ձայներն աւելի տմուր կելլեն, որով
խղճմտանքի ձայնն չլսուիր: Միայն մարմնական վայելչութեանց
ետեւէ եղող զգայական մարդը կգործէ ոչ թէ իւր լաւ համոզ-
մունքներուն համաձայն, այլ իւր հաճոյիցն, իւր օգտին նայե-
լով: Նա իրեն տրած բանին ամենայն ժամանակ հակառակ է,
որովհետեւ իւր լաւ համոզմանը ընդդէմը կանէ: Աեանքի մի
շահու համար կգոհէ նա արած երգումն, տուած խօսքը, կղոհէ
բարեկամն ու եօթն օտարը, անմեղութիւնն ու պտտիւր եւ
կուրախանայ կոյր անձնասիրութեամբ, որ իւր մօքին մէջը
դրածը յաջողեցուց: Նորա ծաղրելը մինչեւ անգամ այն հա-
մոզմունքը, որ ամենայն մարդոց կողմէն սուրբ ճանաչուած է,
ճողորելը, ուրիշ խօսքով, մարդու հոգւոյ օրէնքը, որոյ ճշմա-
րիտ լինելը ուրանալ ոչ միաք ունի եւ ոչ կարող է: Նորան աւելի
եւս սարսափելի մարդ կներկայայնէ իւր խիտ շքին գիմարն
անգամ: Սորա համար չափ յարմար է նորան այն անունը, որ
կուտան անխղճօրէն:

Եթէ որ աւելի հեռու երթամ շարունակելով համեմատել
միմեանց հետ խղճմտանքաւոր եւ անխղճմտանք մարդը, աւելի
յայտնի կերպով կերեւի մէկի առաքինութեան փայլը, ու միւսի
գաբըշի մոլութիւնը: Երբ միմեանց համար միմեանց հա-
մոզմունքն համաձայն կլսուի ու կգործէ, իւր կեանքին ամենայն
հանգամանաց մէջ միակերպ է, չփոխուիր ամենեւին: Ամէն մի
մարդ չգիտարանար առաջուանէ աւել, թէ նա (որովհետեւ
արդէն ճանաչուած է իւր մարդկային պարտականութիւննե-
րուն մէջ հաւատարիմ ու անփոփոխ մնալովն) այս կամ այն
գիպուածի մէջ ինչպէս պիտի վարուի, ինչպէս պիտի շարժի:

Նորա բոլոր կեանքին մէջ կոխսնեա համաձայնութիւն, ներդաշնակութիւն: Խօսք տուեց, ուրեմն կոխսնեա եւ գործը, որ շուքի նման ետեւէն կերթայ: Նա ուղիղ չափ ու կշիռ գիտէ պահել: Եւ ուրեմն խաբեբայութիւնը նորա համար անկարելի բան է: Խոստացել է նա մէկին, օգնել: պէտք է անպատճառ անէ: Թէեւ այդ օգնութիւնը անելէն իրեն վնաս եւս հասնի: Նա իւր սրտով հանգստութիւնը, իւր անձի հետ դռնեցած համաձայնութիւնն աւելի քարձք կ'համարի: քան թէ որ երկոյն մի ուրիշ շահ: Նա գիտէ, որ իւր ունեցածը այսօրոք ետկան է բայց փոսնալիք օգուտը փոխութեաւ զիպաւ անհրէն կ'սխալման ունի: Այսպէս խղճման քաւոր մարդը ներքին կատարելութեան մի կենդանի պատկեր է: Նա իւր խղճմանն քննել, որ ամենայն գուրսի հանգամանքներէն խախտման չունի, որ այս կտենական օրէնքներով կարգաւորուած ու բարեկարգ ունի մի աշխարհք է: Նա իւրեւ Քրիստոսի աշակերտ իւր զգացմունքներէն մտածողութիւններէն ու գործերէն թաղաւորն է, որո հանտատուն բարձր իշխանութիւնը իւր ձեռքը սնեւեալով կ'իմագաւորէ: Այսպէս Բայց անխղճ մարդու կեանքին ու վարքին մէջ ընդհակառակն հաստատ բան ամենեւին չկայ: Հապա ամենայն ինչ անդադար փոխութեան ու անկայուն է: Նորաւ տառաջնորդող հաստատուն համազմունքներն չեն, այլ ամենայն օր փոխութեաւ հանգամանքները: Նա հարցնող, փնտռողը չէ: Թէ մարդու տարժանաւորութեանը ինչ բան վայելուչ է: կամ թէ ինչ բան մարդու աքիժման օրութեանը անորոշ թիւն է: Նա միայն իւր օգուտը կ'ինձուէ: Մի կտոր փոքր, որ նա ձեռքը կ'ոտղ է ձգել, նորա համար աւելի արժէք ունի, քան թէ հաւատարմութիւն ու հաւատ: Այսօր նա շատ մտերիմ բարեկամութիւն կանէ: վաղն չամաչեր յայդպիսի բարեկամութիւնը ոչինչի տեղ գնելու: որովհետեւ հանգամանքները փոխուած են: այլ եւս իրեն ձեռք հասար այդ բարեկամութիւնը, օգուտը տարիջ տեղ է: Այսօր երգումն կանէ: ամենայն սուրբ քանի անուն բերան անելով, վաղն իւր երգումի վերայ վիսկայ: որովհետեւ օգուտ է իրեն այդ երգումը չպահելու: Թէեւ մտնէ: կ'հակամայ, որ իւր անհամարմութեան պատճառով տարիջները կ'անստուն: կանբաղդանան: բայց նա գոհ է: որ հասնաւայն քանին: ինչի որ

կցանկար. թե՛ Կիթողու՝ որ ուրիշներն՝ եւս իւրեանց՝ գլխի ճարն
տեսներն. Այսպէս թանխղճմանք մարդը միշտ երկարաւակու-
թիւն կայ իւր մէջը. միշտ անհամաձայն է ինքն իւր հետ, ամե-
նեւ իւր սրտի մէջ համեղ ստուծութիւն չունի, նա իւր դրսի հան-
գամանքներուն խաղալիքն է. վսպն զի դո՞քս են նորան միտքեր
սրտողը նպատակներ անջնջը, դնողը, ո՞ր մտքերը, նպատակները
փոխել տուողը. նորա վերայ ոչ ոք վստահութիւն, հաւատար-
մութիւն չունի, որովհետեւ ինքն եւս իւր վերայ վստահել,
ինքն եւս իրեն հաւատալ չէ կարող. թողք աս շատ լի-
նաւորին անգամը մարդուս այնպէս կերելի որ որչափ մար-
դըս որ անխղճմտանք լինի, այնչափ եւս ազատ է. բայց ճշմա-
րիտն այն է, որ նա ամենաստորեւ շատ անարգ գերի է. նոյն-
պէս մարդս առաջ կկարծէ, որ խղճմտանքաւոր մարդը, որ
իւր խօսքովն ինքն իրեն կկապէ, կտահմանափակէ ինքն իրեն
այն թանկագին բարոյն մէջ, որ մարդկութիւնը ունի, այսինքն
իւր անձնիշխանութիւնը, ազատութիւնը, — բայց իրօք նա
ամենազատ մարդն է մահկանացուների մէջ. ինչպէս զայն
Ուլ է իսկապէս ազատը. նա, որ ոչ ոքին չլսեր, բացի իրմէն,
եւ կանէ ինչ որ կուզէ. Ուրեմն այն հոգին է ազատ, որ ոչ մի
օտարի պատուէրին ականջ չկախեր, բացի այն պատուէրներէն,
որ իւր սեղանական օրէնքներն իրեն կհրամայեն. նա միայն իւր
խղճմտանքի հպատակն է. Ուլ չորս բիշի համոզմունքներովն
դատողութիւն չաներ, այլ իւր համոզմունքներովն, նա որ ու-
րիշի կանոններովն գործ չբռներ, այլ իւր կանոններովն, նա է
խակապէս անկախը, ազատը, անձնիշխանը. Հոգուն համար աշ-
խարհայինը օտար բան է, որովհետեւ իրենը չէ, նորա համար
սրտով շատ կախձ չէ. աշխարհայինը նորա համար իւր մարդ-
կային բնութենէն բոլորովին տարբեր բան է. իւր մարդկային
պարտականութիւններուն հաւատարմութիւնովն այն ժամա-
նակ միայն բոլորովին ազատ է. նա ու ոչ մի իշխանութիւն չճա-
նաչեր, երբ որ ոչ սպառնալիքներով, ոչ հրապոյրներով կշարժի
ունիշի կամքովն մի բան անելու. ազատ է նա այն ժամանակ,
երբ որ քաղաքական հանգամանաց գործոց մէջ, ոչ իւր անձի
համար դնենալիւ հանգստութիւններն, ու զուարճութիւններն,
եւ ոչ տանն համար ստանալիք օգուտներն, կամ շահերն, կա-

բող անորան հարկադրել այն անելին որ խղճմտանքը չկա-
մենարեւ ոչ կարող է կամենալ որովհետեւ անարդար բան է։
Գրիառոս ոչ թէ հորդեհու թիւն բերեց մեզ այլ փրկութիւն,
ազատութիւն։

Անխղճմտանք մարդուն, այնպէս կերեւի որ ոչ մի բան չբռ-
ներ, չկապեր, ոչ մի երկիւղ ոչ Աստուծմէ, եւ ոչ մարդոցմէ։
Այո՛ այնպէս ազատ է անխղճմտանք մարդը, ինչպէս որ ջրի հո-
սանքի մէջ ընկած ծառի տերեւը։ Ամենեւին հանդարտ չկենար-
ջրի ալիքներուն ընդդիմանալ կամ սնաստել ու գոպել չէ կա-
րող։ Ամէն կողմ կտարտել, կը երտել, ալիքները ինչպէս որ կը ար-
ձրանան, ինքն եւս նոյն կերպով կը արձրանայ, եւ ինչպէս որ
նոքա կիթնեն, ինքն եւս նոյն կերպով նոյս հետ։ Այսպէս ան-
խղճմտանք մարդը կեանքի ալիքներէ, հասանքներէ խաղալիքնէ,
առանց անկախութեան, առանց ազատութեան նոցա՝ աղիւցող-
թեանն, չանգամանքները նորա ձեռքը չեն, ինքն է նոցա ձեռ-
քը, ինքն նոցա, ոգորակի արարածն, նոցա ստեղծողածն է։ Նոցա
նայելով փոխէ նա թէ փութիւնքը եւ թէ լուր ցանկութեանն
ներմէ։ Այսօր նա անառակ է, վաղն իւր ցանկութեանն զոհն ցած-
կերպով դուրսի՞՞նք, արդ իւր անարգ ձեռով կհեռացնէ իրմէ
բոլորս ինչ որովհետեւ ուրիշ գոթարձութիւններու տեսէ
կվաղէ։ Միշտ իւր մարմնէն լուր արեւնէն իւր սիրտն ու գլուխը
եղող ցանկութեանն են որ իւր հագընէ կտրեկէ, եւ նորա
հագին անգործ նոցա իմացիւ։ Միշտ գերի է նա փողի եւ ու-
նեցած փողերուն, գերի իւր ցանկութեանն որ մարդոց առա-
ջեւ անուն անենայ երեւելի մարդոյ համարումն, գերի իւր
զգայական ցանկութեանն, իւր զգարձութիւններ փնտռող հա-
ճոյիցը, իւր թանկագին հագուստներուն, ասնա կահ կարասի-
քին, գերի ամէն մի բնական, եւ ինչ որ ամէն մի բնական
անցաւ, ու սիրար կամեցաւ, նոցանէ վիայն իւր բոլոր ցանկութե-
անն անհրաժեշտ միայն իւր կամքի առաջնորդներն, օր
կկամին, վաղանին։ Այսպիսի մարդուն կարելի է արդեօք ազատ
անուանել, ազատ մարդ է ասեմ։ Արեւն եւ վայրենի գազանն
եւս ազատ է, որ ոչ մի ճանաչմունք չունի աւելի ակաբանի վե-
րայ, եւ կանէ այն ինչ որ իւր գազանական բնութիւնը կհար-
կարէ անել։

մէջ իւր արած գործը արդար ու իրաւացի էր: Հասակը հետզհետէ առնելով, նորա ունեցած գաղափարներն ու մտածողութիւնն եւս կընդարձակուին: Այսպէս հասակը առած մարդն եւս դեռ միշտ կարող է իւր բարոյական զգացմունքն ազնուացնել:

Մեր ամէն օրուան կեանքէն արդէն կզգանք ու կիմանանք, որ առանց այն եւս մեր մի ճանաչումն դիւրին կերպով կմթնի ու մեր հոգւոյ ետեւի կողմը կքշուի: Մարգս ամէն ժամանակ պէտք եղածին չափ որոշ ու պարզ կերպով չգիտէ, չհասկանար: Ինքն իրեն լաւ պարզել չէ կարող, թէ այստեղ, այնտեղ ինչպէս պիտի վարուի իւր անելիք գործին մէջ, որ մազաչափ անգամ իւր պարտաւորութիւնը կտատարելու մէջ չսխալի ու դուրս չեկէ: Շատ անգամ մարգս գործ կկատարէ բարի համարելով, ու յետոյ կզգայ, երկար մտածելով, կամ իւր արած բարի գործէն յառաջ եկած չար բանն տեսնելով, որ բոլորովին ուրիշ եւ աւելի ազնիւ կերպով կարող էր կատարել: Սորա համար աւելորդ չէ ամենեւին ոչ ուսում առած քրիստոնէին համար եւ ոչ գլխանական մարդուն գտնուել Աստուծոյ տան մէջ ժողովրդոց հետ միասին, ուր որ սուրբ գիրքը կմեկնեն: Վասն զի շատ բան, որ, ժամանակ միան անցնելով, մեր մէջ մթնած էր, այնտեղ յանկարծ նսրէն կլսենք, այս ու այն մեր մէջը թմրած մտքը նորէն կզարթնի նոր գործունէութեան համար: Եթէ որ այդպիսի քարոզներէն նոր բան եւս չսորվինք, գոնէ միշտ անշուշտ մեր մտապանդները մեր մտքի մէջ կնորուի, եւ մէկ կողմանէ կեանք կուտան մեր հոգւոյ զօրութեանն, եթէ որ թուլացած, դադարած էր գործունէութենէ: Այս բանը շատ անգամ կպատահի. որովհետեւ շատ լաւ կրթուած մարդիկ եւս նախապաշարումներով կթուլանան իրենց գաղափարներուն մէջ, որ ունէին մարդուս արժանաւոր ու անարժան վարքի մասին: Շատ անգամ մեր քնքոյշ զգացմունքը կըթանայ սովորութիւնով, նոր վարք ու կարգով, ամենայն օր վատ մարդիկ մեր աչքի առաջը ունենալով ու նոցա վերայ նայելով: Այսպէս պիտի հասկանանք եւ այն, որ օրիորդները, որոց սիրտը դեռ եւս կարելի է, ոչ մի անմաքուր մտածմունք արատաւորած չէ, բարի վարք ունենալու զգացմունքը այն աստիճան կարող են կորցնել, որ մի նորաձեւութենէ յետ չմնալու հա-

մար թեթեւամտութիւններ կանեն իրենց չարագուտին անխ-
 յել ձեւեր կուտան իրա՛յ Ժամանակ կկորցնեն միտք կյոգնե-
 ցնեն նորա վերայ ինչպէս ինչ շարժումներով անխախտ երեւին
 ու վարուին հանգէս եղած միտքէն զայն յայտնի ան-
 յուրեմն միշտ վրկին եւ կրկին սորվին ու քաղուածք անելը
 քրիստոնէական իմաստութեան պէրաբերեալ պատուիրանները
 մինչեւ անգամ շատ աւտման առած մարդուն համար եւն ար-
 Ժանաւոր բան է։ Սորանով նա աղնիւ համեմտութեամբ կհաս-
 կացնէ որ ինքն իրեն կատարեալ չհասարեւր թէ իրեն ունե-
 ցած քրիստոնէական պարտականութիւններ ճանաչման մէջ
 ուղղելու բաներ կան իրեն պարտականութիւններ միմեանց
 հետ ունեցած կապի եւ նահանգներ կորսման թէ բաներ կան
 մուտցուած որ մարդ պէտք է միտքը ձգէ գործար կերպով
 եթէ ոչ պիտի մուտցուած մեղքն իրքեւ թէ բնաւ կատա-
 րելու պարտականութիւններ չեն թէ հայն պատուան զգաց-
 մունքը ազնիւ եւ արդար բանի համար որ իւր մէջը պիտի
 մտքորդի պիտի զի սոխորութիւնով առաջնական մտքորդ եւ
 արարդ իրութեանը մէջ չէ ալ կեղծոտողած է որ յայտնի
 թրչալի պարզ ու պայծառ բանալիով մանի եւ որոշ է մեր
 ճանաչումն այնչափ աւելի մեր խղճմտանքն եւն ընդունակ է
 քնքոյշ եւ սուր լինելու։ Անապատի մէջ բնակող վայրերի մար-
 դը թէ ճանաչողութիւնը եւ թէ իրաւացի եւ անխաւ բանի
 մասին զգացումն պահմանաւոր է։ Աւելի բաւ կրթութիւն
 ստացած մարդիկը ընդհանրաւին իրանց թոյլ չեն տալ անե-
 լու այն բանը ինչ որ անկիրթ մարդը կանէ։ Անկիրթ մարդու
 արբեցող լինելը դժուար թէ ամօթ բան համարուի մի խորա-
 մանկ ցած խաբէութիւն որ իրեն օգուտ ունի դժուար թէ
 եւ իւր համար անպատիւ բան համարի իւր ընտանիքը հայհո-
 յելը ձեւերը դժուար թէ անարդարութիւն թող թէ մի ան-
 վայել բան համարի։ Նա այն աստիճանի իւր մեղքն գերին է
 որ դժուար թէ ինքն իւր տրածին չհաւանի ու ինքն իրան
 յանդիմանելը հարկաւոր տեսնէ։ Նորա բարոյական զգացմունքը
 այդ կողմանէ շատ սակաւ զարգացած է։ Ուրեմն մեր ճանաչո-
 դութիւնը ընդարձակելը առաջին պայմանն է առանց որոյ
 խղճմտանք ունենալը մտքէ անցունելու բան չէ քայց ճանաչո-

զոռ թիւնը միայն, անկեանք ու մեռած հասկացողութիւնը որ
գործով չերեւիր շատ բան, չյառաջացներ: Մեր սովորական
կեանքին մէջ կոտանէնք շատ ու շատ անգամ, որ Աստուծոյ
խօսքը ոչ ամէն լսողները, եւ ոչ ամէն սորվեցնողները (քորո-
ղիչները) միանգամայն եւ կատարողներն են: Կոտանէնք, որ ա-
մենագեղեցիկ ճանաչմունքը հասկացողութիւն, գիտութիւն ու-
նեցողները շատ անգամ ամենամեծ թուրութիւններն ունին,
մինչեւ անգամ խղճմտանքները, մեռած մարդոց գլուխն են, եւ
իրանց զգայական ցանկութեանն վերջին աստիճանի գերի մար-
դիկ: Չուրի են նոքա յայն բանէն անգամ, ինչ որ անելի քիչ
ստրկած ու կրթութեամբ մարդոց մէջն զարմանալու արժանի կեր-
պով կ'իյայի եւ իւր այժմ ու զօրութիւնը անուրանալի եւ մե-
ծարեւի կերպով ցոյց կուտայ, որ եւ հասկացիր մարդոյս բարի
բանի համար ունեցած հոգւոյ ոյժը զօրութիւնը: Եւ ինչպէս
գիտեմք հոգւոյ ոյժը անելի բանէն երբեք որ անհայտն է մեզ
հինչօք ու ի ամենագեղեցիկ օրէնքի գրքէն: Եթէ չեն կատա-
րուիր նորա մէջ քրուած ամենալուծօրէնքները: Եթէ որ հո-
գիւ այնչափ զօրութիւն, ոյժ, զանիս որ իւր լաւ համոզմունքը
յաղթող անէ մարմնոյ ցանկութիւններով դէմ, ինչ օգուտ
մտքիդ մէջը գրած ամենագեղեցիկ եւ ամենախելօք կանոննե-
րէն: Սիայն աւելի դատարարութեան արժանի կրկնաւ յայն
քո կանոններովդ եւ միայն վերջին աստիճանի անոնի ինքի
քեզ եւ ուրիշներուն եւ ամենախայտառակ մարդը կ'առնա
քո եւ արիւնքիդ աչքովդ: Եւ ինչպէս քո մտքովդ ինչ
հայց հոգւոյ զօրութիւնը ոչ թէ միայն անսովոր իրեր
թիւնով կ'աւելանայ այլ գործով կատարելովն եւ անով որ ա-
մենայն օր ծանր բեռն կ'առնէ նորա ուսերը վերջը դերջը կու-
ժողանայ զօրութիւն կտանման այնպիսի ծանր բաները եւ տա-
նելու կրելու որոյ վերայ թուրամութիւն մարդը զարմացած ու
շուարած կ'մնայ: Եւ շատ քիչ ինչ մտածելու ինչպէս ծաղիկ
նը: Անգագար քեզ սորվեցուց քո անելի լաւ համոզմանցդ հո-
մաճայն կ'ամենալ ու գործել, եւ ոչ թէ քո ինքնամիտ հաճոյ-
քիդ դրդելուն ու սաղրելուն նայելով ու հետեւելով: Երբ որ
մտքի մի որոշումն անել կուգես, երբէք մի հարցներ յառաջ
թէ օգտակար է արդեօտ որչա՞նչ: Հապա ամէն բանէ յառաջ

Հարցունք թէ իրաւապէս աւելանալէ արդե՞ծ: Ասէ՛ քո խղճմտանքիդ ձայնին ու վճռին, նա քեզ զօրաւոր կերպով կխօսի եւ առանց քեզնէ բան պահելու, ծածկելու: Երբ որ բարձր ձայնով քեզ կասէ, թէ այդպէս մի աներ, ուրեմն յայտնի կերպով ոչ բոլոր աշխարհի առաջին եւ ոչ Ամենատես՝ ու Ամենազէտ Աստուծոյ առաջին սխալ չանես, վասն զի ամօթ պիտի բերէ քեզ անպատճառ: յանցանք է, մեղք է անելու բանդ, անտարակոյս: Խնայէ՛ քեզ, թող, ձգէ՛ այն ցանկութիւնդ, որ խղճմտանքդ կզատապարտէ: այլ եւս մի հարցանք թէ՛ օգուտ կբերէր, թէ՛ ոչ: Ինչ որ մեղք է, ոչ մի քրիստոնէի, ոչ մի անմահութեան արժանի հոգւոյ ուրախութիւն բերել չէ՛ կարող ճշմարտապէս: Ինչ որ անիրաւ է, երբէք ճշմարիտ օգուտ բերել չէ՛ կարող: Այլ որ առաջ կհարցնէ օգուտն, ու վայելչութիւնը, կամ զուարճութիւնը, երբ որ խղճմտանքն արգէն իւր փայտը կոտրել է ամենավատ չար մտքին վերայ, այն մարդն, կնշանակի միտք ունի իւր հոգին ու նորա հետը ծնած ազնուութիւնը մի վաղանցիկ հաճոյքի, զուարճութեան համար ոչինչ գնով ծախել:

Քեզ ու գո Աստուծոյ հասարակէ՛ եղի՛ր: Հարկադրէ՛ քեզ, որ քո շրթունքը այն խօսին, ինչ որ կմտածես, եւ ոչ թէ խօսքդ ուրիշ լինի, միտքդ ուրիշ: Թէեւ մեր մտքի ամէն բանը, անըզգուշաբար, մեր բերանէն սխալ չհանենք, բայց պէտք է իտպէս պէս այն մտածենք, ինչ որ կասենք ուրիշին: Ինչպէս որ բերանիդ խօսքը մտքիդ արտափայլութիւնն է, այնպէս եւս գործդ խօսքիդ արձագանգը լինի: Սուրբեցուր՝ քեզ, որ թոյլ չտաս քեզ այն բանը, ինչ որ թոյլատրելի ու ներելի չէ, ու քո պարտաւորութիւններուդ քնքոյշ սահմանադէմն մաղի չափ այն կողմն կանցնի: Եւ եթէ պատահի, որ շտապելով, կամ շատ տաքնալով մի բան անես, որ սխալ չանէիր, միտքդ, սիրտդ թող չհանդարտի, մինչեւ որ քո արած անիրաւ բանը չուղղես ու քո արած գործիդ ու կանոնիդ մէջը առաջուան կարգն, համաձայնութիւնը, ներդաշնակութիւնը չվերականգնես: Բարեխիղճ լինելը, խղճմտանք ունենալը այս է:

(Թ. Կ. Գ.)

Գ. Ե. Ա.